

História slovenského cukrovarníctva po roku 1938

HISTORY OF THE SLOVAK SUGAR INDUSTRY AFTER YEAR 1938

Robert Straka – Slovenský cukrovarnícky spolok

Rok 1939 v cukrovarníctve na Slovensku je poznamenaný udalosťami po viedenskej arbitráži.

Prvá viedenská arbitráž bola medzinárodná arbitráž, ktorá sa konala 2. novembra 1938, a ktorou fašistické Nemecko a Taliansko donútili Česko-Slovensko vzdať sa územia na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi obývaného aj maďarsky hovoriacim obyvateľstvom.

Česko-Slovensko prišlo na rokovania nepripravené a výsledkom tejto takzanej Prvej viedenskej arbitráže bol dokument, ktorý nariaďoval Česko-Slovensku vzdať sa južného územia tvoreného líniou Senec – Galanta – Vráble – Levice – Lučenec – Rimavská Sobota – Jelšava – Rožnava – Košice – Michalany – Veľké Kapušany – Užhorod – Mukačevo (vrátane týchto miest) až po hranice s Rumunskom v prospech Maďarska.

Napriek deklarovanému cieľu vytvorenia etnických hraníc Slovensko stratilo aj veľa prevažne čisto slovenských území. Cukrovary v Šuranoch, Pohronskom Rusku a Sládkovičove pripadli Maďarsku.

Na Slovensku zostali cukrovary Trebišov, Trenčianska Teplá, Nitra, Trnava, Vlčkovce, Sereď a Záhorská Ves. Cukrovar Záhorská (Uhorská Ves) ukončil svoju prevádzku v roku 1949. Výroba cukru sa pohybovala na úrovni 40–60 tis. ton. Niektoré cukrovary počas rokov 1940–1945 nepracovali pre nedostatok cukrovej repy. Po roku 1945 sa postupne výroba cukru stabilizovala.

Obr. 1. Cukrovar Rimavská Sobota (1988)

V kampani 1948/49 sa spracovalo 497 200 ton cukrovej repy pri cukornatosti 17,01 %. Vyrobito sa 68 390 ton rafinády a 504 ton surového cukru. Kampaň trvala 37 dní. Denná spracovateľská kapacita dosiahla úroveň 15 980 ton.

V rokoch 1951–1960 sa pohybovala ročná výroba cukru od 107 724 ton po 181 028 ton cukru v roku 1960. Denné spracovanie cukrovej repy sa pohybovalo na úrovni 14 600 až 15 100 ton za 24 hodín.

Spotreba cukru bola vyššia ako výroba a deficit sa riešil dovozom 30–80 tis. ton cukru z českých cukrovarov ročne. Z uvedených dôvodov rozhodli vládne miesta o postavení ďalších spracovateľských kapacít v regiónoch so silným agrárnym zázemím a rozšírením pestovania cukrovej repy. Prvý povojnový cukrovar sa začal stavať v Rimavskej Sobote. Počiatky tohto cukrovaru sa viažu na rok 1960, keď bola schválená výstavba Potravinárskeho kombinátu v Rimavskej Sobote. Pôvodne sa plánovalo, že kombinát bude pozostávať z dvoch častí – z cukrovaru a z pivovaru. Nakoniec sa však od tohto zámeru upustilo a 1. 9. 1965 bol cukrovar zaradený do organizačnej štruktúry Spojených cukrovarov, n. p., Trnava. Denne sa plánovalo spracovať 2 500 ton cukrovej repy. Skúšobná kampaň začala 12. 11. 1965. Investičný náklad dosiahol výšku 197 mil. Kčs.

Ďalším cukrovarom, ktorý bol postavený v 60-tych rokoch bola Dunajská Streda. Výstavba sa začala v roku 1964 a cukrovar bol daný do prevádzky v roku 1969. Denná spracovateľská kapacita bola určená na 4 000 ton. Prvá cukrovarnícka kampaň začala 26. 11. 1969 a trvala 31 dní. Spracovalo sa 29 202 ton cukrovej repy a vyrobilo sa 2 122 ton cukru. Investičný náklad bez sušiarne cukrovarníckych rezkov a čistiarne odpadovej vody bol 189 mil. Kčs. Kompletný investičný náklad dosiahol 238 mil. Kčs. Počas skúšobnej prevádzky sa nepodarilo dosiahnuť stanovené parametre (technické ani technologické). Generálny dodávateľ cukrovaru ZVÚ Hradec Králové musel doriešiť „úzke miesta“. Prvá štandardná kampaň sa uskutočnila v sezóne 1970/71.

Kampaň 1970/71 bola poslednou pre prevádzku cukrovaru vo Vlčkovciach (1926–1970), ktorý bol v tej dobe súčasťou cukrovaru Petra Jilemnického Trnava. Po zastavení výroby sa do areálu umiestnili vývojové dielne, ktoré boli účelovou organizáciou cukrovarníckeho priemyslu na Slovensku.

Organizačná štruktúra cukrovarníckeho priemyslu po roku 1945 kopírovala politický vývoj v Československu. Na cukrovary bola uvalená dočasná národná správa. V roku 1948 boli podniky znárodnené a boli vytvorené národné podniky. V roku 1960 sa cukrovary centralizovali. Zriadili sa Spojené cukrovary, národný

podnik Trnava. Spojené cukrovary riadili závodový Trenčianska Teplá, Šurany, Pohronský Ruskov, Nitra, Sered', Trnava s prevádzkou Vlčkovce a Sládkovičovo. Neskôr k nim pribudli cukrovary v Rimavskej Sobote a v Dunajskej Strede.

Do tejto organizácie nepatril cukrovar Trebišov. Cukrovar bol súčasťou organizácie Potravinársky kombinát, národný podnik Trebišov s prevádzkami – spracovanie cukrovej repy a výroba cukru, výroba cukrovíniok, mliekárenská výroba, konzervárenská výroba (zrušená v roku 1970), poľnohospodárska výroba (delimitovaná v roku 1975) a neskôr droždiarenská výroba. Potravinársky kombinát, n. p., Trebišov a Spojené cukrovary, n. p., boli riadené Generálnym riaditeľstvom z Prahy.

Po roku 1968, vznikom Československej federácie, sa organizačná štruktúra zmenila. Na Slovensku ustanovili Generálne riaditeľstvo Cukor-cukrovinky so sídlom v Bratislave. Cukrovarnícke podniky získali štatút národných podnikov. GR CC riadilo okrem cukrovarníckych podnikov, aj výrobcov čokolády a cukríkov, pečivárenskú a kávovinársku výrobu, vývojové dielne, projektčnú kanceláriu, výskumný ústav.

Od roku 1970 sa výroba cukru stabilizovala na úrovni 190–210 tis. ton. Spotreba cukru však stúpala. Potreba sa zvyšovala od 200 tis. ton v roku 1965 až do 260 tis. ton koncom 80-tych rokov. Bolo to spôsobené zvyšovaním kapacity produkcie potravinárskeho priemyslu, predovšetkým zvyšovanie výroby nealko nápojov a budovaním nových konzervárenských kapacít. Potreby trhu neboli uspokojované produkciou Slovenska. Bilancia sa musela dopĺňať dovozom z českých cukrovarov.

Ekonomická nevyhnutnosť pokračovať v modernizácii viedli k názoru, že na Slovensku je potrebné postaviť ďalší moderný veľkokapacitný cukrovar. Uvažovalo sa s výstavbou neďaleko Nitry v Drážovciach, kde sa mal stavať cukrovar s kapacitou 6 000 ton cukrovej repy za 24 hodín. Pôvodne sa malo začať s výstavbou najneskôr v roku 1975. Realizácia sa neustále odkladala, až sa na ňu „zabudlo“. Výstavbou nového cukrovaru sa mala riešiť situácia napr. v Nitre a Trnave. V dobe výstavby boli tieto cukrovary na okraji miest, postupom času bránili ich rozvoju a už zavádzali.

Po zrušení zámeru výstavby nového cukrovaru sa pristúpilo k čiastkovým riešeniam. Bolo rozhodnuté, že cukrovar Trebišov bude rekonštruovaný na kapacitu 4 000 ton spracovania cukrovej

Tab. 1. Vybrané ukazovatele spracovania repy a výroby cukru v rokoch 1970 – 1990

Kampaň roky	Spracovaná repa (t)	Cukornatosť (%)	Výroba cukru (t)	Výroba melasy (t)	Dĺžka kampane (d)	Denná kapacita (t.d ⁻¹)
1969/70	1 606 423	15,98	190 518	100 186	99	17 160
1970/71	1 665 527	15,13	185378	97 159	91	19 550
1971/72	1 544 533	15,84	174 187	107 826	87	19 770
1972/73	2 008 194	14,11	200 431	123 496	112	20 210
1973/74	1 583 994	14,04	154 119	104 643	87	21 010
1974/75	2 145 798	12,53	185 774	127 804	147	20 600
1975/76	2 051 938	12,37	170 947	127 366	115	20 700
1976/77	1 508704	12,60	141 329	76 882	80	20 700
1977/78	1 753 437	14,36	193 300	91 560	88	20 700
1978/79	1 690 163	15,17	193 071	102 073	88	20 700
1979/80	1 824 033	14,42	195 377	107 207	96	21 110
1980/81	1 963 615	13,33	187 644	115 509	112	21 500
1981/82	1 884 693	13,11	175 149	112 512	101	21 500
1982/83	2 243 476	12,60	194 914	141 376	116	21 500
1983/84	1 727 736	14,47	181 034	113 847	84	21 500
1984/85	2 061 346	13,44	200 454	120 078	103	21 500
1985/86	1 916 125	14,59	197 728	128 000	99	21 600
1986/87	1 683 129	14,66	177 029	114 723	80	21 600
1987/88	1 586 067	14,86	176 249	91 353	78	21 600
1988/89	1 717 831	13,27	159 084	108 750	86	23 770
1989/90	1 850 694	14,11	187 781	119 611	86	23 420

repy. Rekonštruovalo sa spracovanie cukrovej repy s tým, že rafinárska časť zostane v pôvodnej kapacite. Riešilo sa to skladovaním a následným spracovaním (jarná kampaň) ťažkej šťavy. Aj v ďalších cukrovaroch sa realizovali investície postupnými krokmi. Investovalo sa okrem zlepšenia oparametrov v cukrovarníckej technológii aj do výstavby cukroných síl, rekonštrukcie vápeniek a baliarskej techniky. Výraznejšie sa začalo investovať aj do výstavby nových čistiarní odpadových vôd.

Nevyhnutnosť zvýšenia výroby pre uspokojenie potrieb slovenského trhu sa riešila postupným zvyšovaním plôch cukrovej repy a zámerom vybudovať na Slovensku ďalší cukrovar. Výmera plôch sa v rokoch 1970–1989 pohybovala medzi 53–60 tis. ha. Napriek vysokej výmere plôch určených na pestovanie cukrovej repy sa nepodarilo dosiahnuť výrobu, ktorá by zabezpečila potreby trhu. Začiatkom 70-tych došlo v pestovaní cukrovej

Obr. 2. Cukrovar Trebišov – panoráma z vápenky (1989)

Tab. II. Vybrané ukazovatele spracovania repy a výroby cukru v rokoch 1990 – 2009

Kampaň roky	Plocha cukr. repy (ha)	Priemerná úroda (t.ha ⁻¹)	Cukornatosť (%)	Výroba cukru (t)	Úroda pol. cukru (t.ha ⁻¹)	Spracov. kapacita (t.d ⁻¹)	Spracovaná repa (t)
1990/91	51 318	30,82	14,98	165 620	4,61	18 760	1 582 414
1991/92	48 266	31,10	15,50	149 325	4,82	18 620	1 502 130
1992/93	45 219	29,35	15,30	135 241	4,50	18 250	1 328 880
1993/94	32 915	34,26	14,80	138 890	5,08	18 960	1 107 890
1994/95	32 116	34,57	13,18	121 791	4,56	19 210	1 110 223
1995/96	34 311	34,27	14,70	156 898	5,03	19 280	1 175 116
1996/97	42 616	41,96	15,50	226 331	6,50	21 200	1 788 023
1997/98	48 310	37,80	15,45	220 667	5,84	21 850	1 826 118
1998/99	35 120	39,18	13,57	148 571	5,32	20 200	1 376 846
1999/00	35 749	43,62	15,04	193 951	6,56	20 076	1 559 775
2000/01	30 497	32,50	15,61	128 392	5,08	15 598	992 152
2001/02	31 594	43,34	15,34	176 191	6,65	16 227	1 370 325
2002/03	30 535	47,19	15,40	164 932	7,27	15 447	1 428 667
2003/04	31 616	38,40	16,54	164 932	6,51	15 096	1 213 233
2004/05	34 215	46,65	17,36	233 267	8,10	16 286	1 596 100
2005/06	32 263	51,03	16,54	264 767	9,69	17 100	1 872 718
2006/07	27 492	47,64	17,20	233 004	8,78	14 700	1 213 233
2007/08	18 913	46,65	16,19	125 935	7,71	9 000	901 198
2008/09	11 030	60,71	17,51	101 846	10,63	9 310	669 601
2009/10	15 887	56,95	16,98	135 303	9,62	9 042	904 775

repy k zásadnému zlomu. Toto obdobie znamená v SR nástup nových genetických jednoklíčkových materiálov do výrobných praxe. Táto skutočnosť priniesla so sebou zavádzanie úplne nových technologických postupov do výroby cukrovej repy. Na úplne novú agrotechniku sme neboli pripravení ani odborne, ani kvalitou a výkonnosťou nových biologických materiálov. Táto technológia si vyžadovala sústavu špeciálnych nástrojov s vysokou kvalitou práce. Nezávládanie tohto procesu znamenalo zníženie produkcie polarizačného cukru. Nízka výroba cukru z ha bola spôsobená predovšetkým veľmi nízkou cukornatosťou. Cukornatosť klesla pod 14 % a nezriedka v priemere aj pod 13 %. Technologická kvalita cukrovej repy ovplyvnila ekonomickú efektívnosť u pestovateľov aj spracovateľov.

Do roku 1989 sa cukrovarníctvo pohybovalo vo veľmi pomalých, skôr stojatých vodách. Uzavretosť systému, nemožnosť porovnávať výsledky práce v reálnej súťaži, neznalosť najnovších výdobytkov vedy a techniky, predznamenali ľahkú zraniteľnosť celého odvetvia. Význam repárstva a cukrovarníctva tak ako mnohých iných, pre Slovensko významných odvetví, za posledných 40 rokov silne poklesol.

Po novembri 1989 sa prakticky okamžite mení situácia. Ukázalo sa, že voči svetu zaostávame prakticky vo všetkých parametroch.

Zmena ekonomicko-politickej situácie a vystavenie výrobcov cukru, ale aj výrobcov cukrovej repy liberálnemu trhu, nekoordinovaný postup jednotlivých subjektov zúčastňujúcich sa procesu premien viedli k prudkému zhoršovaniu situácie každého podnikateľského subjektu. Nízka, prakticky žiadna regulácia prechodu z jedného typu ekonomiky na druhý a plné spoliehanie sa na samoregulačnú schopnosť trhu vyvolala zvýšené celospoločenské náklady.

Výroba repného cukru tam, kde bola úspešná, sa od svojho vzniku pohybovala v ochrannom prostredí. Tento fakt sa v podmienkach transformácie na Slovensku nebral do úvahy. Neexistovala žiadna predstava alebo koncepcia ako pokračovať. Nemali sme zadefinované legislatívne ani ekonomické prostriedky a nástroje, aby transformácia cukrovarníctva bola čo najúčinnejšia. Do tohto procesu často nekoordinovane a nelogicky vstupovali centrálné orgány. Jeden z príkladov roka 1991. Cena cukru sa postupne liberalizovala. Postupnú cenovú reguláciu vystriedala vecná regulácia ceny cukru, až sa ceny úplne uvoľnili. Naproti tomu Ministerstvo pôdohospodárstva SR určilo pevné ceny cukrovej repy.

Meniacej sa situácii sa musela prispôbiť aj organizácia jednotlivých podnikateľských subjektov. Už v roku 1988 sa zrušilo Generálne riaditeľstvo. Cukrovary sa vracajú pod bývalú organizačnú schému. 1. 8. 1988 vzniká štátny cukrovársky podnik Trnava a tým, jednotlivé podniky sa stávajú koncernovými závodmi. V roku 1990 sa rozpadá centrálna organizačná schéma a od 1. 10. 1990 sa každý cukrovar stal štátnym podnikom. 1. 5. 1992 sú štátne podniky transformované na akciové

spoločnosti. Takto boli ponúknuté do privatizácie. Výsledkom privatizácie sú spoločnosti s perspektívou, ale aj tie, ktoré zanikajú. Cukrovary Nitra (1927–1992) a Pohronský Ruskov (1894–1993) boli navrhnuté do likvidácie. Už sa v nich nepodarilo obnoviť výrobu cukru. Cukrovar Dunajská Streda bol privatizovaný predajom akcií vo výške 51 % zahraničnému záujemcovi a 49 % sa ponúкло do kupónovej privatizácie. Cukrovary Sereď, Šurany, Trenčianska Teplá, Trnava, Trebišov a Rimavská Sobota boli sprivatizované predajom akcií individuálnym DIK-om, alebo investičným fondom. Cukrovar Sládkovičovo sprivatizoval manažment podniku.

Turbulencie na vnútornom trhu počas celého obdobia 90-tých rokov viedli k postupnej difereciácii. Časť cukrovarníckych spoločností sa relatívne rýchlo rozvíja, časť stráca dych až po ukončení činnosti. V roku 1998 končí svoju cukrovarnícku činnosť cukrovar Trebišov (1912–1997). Cukrovar bol likvidovaný postupným rozpredajom cukrovarníckej technológie. V roku 1999 končí svoju činnosť najstarší trvalo funkčný cukrovar na Slovensku Šurany (1854–1999). Cukrovar Trnava (1868–2004) končí svoju činnosť v roku 2004 a cukrovar Rimavská Sobota (1960–2005) v roku 2005. Po roku 2005 sú v cukrovarníckej prevádzke ešte cukrovary v Dunajskej Stredě, Sereďi a Trenčianskej Teplej. Ukončenie činnosti je ovplyvnené rôznymi faktormi. Medzi hlavné patrí nedostatok základnej suroviny, nedostatok kapitálu potrebný na reštrukturalizáciu, chyby v riadení, nevýhodná lokalizácia a ďalšie vplyvy. Aby zostávajúce cukrovary prežili, bolo potrebné koncentrovať výrobu, zvýšiť efektívnosť, zvýšiť dennú spracovateľskú kapacitu, zvýšiť produktivitu práce, racionalizovať celý proces od výroby cukrovej repy, jej dopravy, spracovania, až po zabezpečenie výbornej kvality, sortimentu,

pohotovosti v zásobovaní a výrazne zlepšiť prácu z ľudmi. Vzhľadom k vysokej investičnej náročnosti, ktorú si vyžaduje koncentrácia výroby prežili iba spoločnosti s výrazným podielom zahraničného kapitálu. Cukrovar Dunajská Streda (Juhocukor) po vstupe zahraničného kapitálu veľmi výrazne zvýšil svoju konkurenčnú schopnosť. Reštrukturalizácia kapitálu spôsobila, že ku koncu 90-tych rokov zaznamenal trvalý rast efektívnosti. V roku 2002 sa premenoval na Eastern Sugar Slovensko, a. s., Dunajská Streda. Zmenu obchodného mena presadil majoritný akcionár. Cukrovar Sereď kúpila Rakúska cukrovarnícka spoločnosť Agrana. Cukrovar bol premenovaný na Slovenské cukrovary, s. r. o., Sereď a cukrovar Považský cukor, a. s., Trenčianska Teplá kúpila nemecká cukrovarnícka spoločnosť Nordzucker.

Po roku 2004 sa aj v pestovaní cukrovej repy dosiahol trvalý obrat k lepšiemu. Cukrovú repu prestali pestovať slabí a priemerní pestovatelia. Dosahované parametre t.j. cukrnatosť, úroda a technologická kvalita cukrovej repy začali dosahovať európske parametre. Výroba cukru bola stabilizovaná a konkurencieschopná.

Dňa 1. 5. 2004 sa stalo Slovensko členom EÚ. V oblasti cukrovarníctva si vyjednálo dobrú pozíciu, získalo produkčnú kvótu 207 432 ton. Táto postačovala na pokrytie potrieb domáceho trhu a rezervu na prípadný vývoz. Umožnila zároveň plné využitie spracovateľských kapacít.

Od vstupu zahraničných investorov do roku 2006 investovali spoločnosti do rozvoja cukrovarníckej výroby viac ako 2 mld. Sk.

Obrat o 180° sme zaznamenali po roku 2006 keď EÚ pristúpila k reštrukturalizácii výrobných kvót. Za odstúpenie od výroby cukru platila 730 eur za každú tonu. Spoločnosť Eastern Sugar sa rozhodla využiť túto ponuku a ukončila výrobu vo vysoko efektívnom cukrovare Dunajská Streda. Za výrobnú kvótu 70 133 ton cukru zinkasovala spoločnosť 51 197 090 eur. Cukrovar ukončil svoju činnosť v roku 2007.

Na Slovensku zostali dva funkčné cukrovary. Aj im sa krátila produkčná kvóta z rozhodnutia pestovateľov cukrovej repy a za nepochopiteľnej podpory MP SR. Výrobná kvóta klesla na 112 319,5 ton.

Súhrn

Vývoj cukrovarníctva na Slovensku po roku 1938 do 1948 bol ovplyvnený vojnovými udalosťami. Po roku 1948 sa nastúpila cesta výroby cukru, ktorá mala zaistiť sebestačnosť Slovenska, ktoré bolo odkázané na doplňovanie zdrojov z českých cukrovarov. K tomuto cieľu smerovala výstavba nových cukrovarníckych a rekonštrukcia pôvodných kapacít. Výrobu prekračujúcu 230 tis. ton sa podarilo zabezpečiť až po roku 2000. Zásadné zmeny po roku 1989 znamenali pre slovenské cukrovarníctvo nevyhnutnosť vyrovnáť sa predovšetkým s vlastnickými zmenami a adaptáciou na trhové prostredie. Tento stav sa zásadne zmenil po roku 2006, keď vlastníkom cukrovare Dunajská Streda, ktorý mal na trhu 36%-ný podiel, sa rozhodol zastaviť výrobu cukru. Bilanciu spotreby cukru bude v dohľadnej dobe potrebné riešiť dovozom.

Kľúčové slová: výroba cukru, cukrová repa, investičná výstavba, koncentrácia, Slovensko, cukrovar, investície, reštrukturalizácia, trhové prostredie.

Pramene

1. *Cukrovarnícka a repárska príručka* 1997, 1998.
2. Archív Slovenského cukrovarníckeho spolku.
3. Súkromný archív autora.

Obr. 3. Cukrovar Dunajská Streda (1999)

Obr. 4. Cukrovar Dunajská Streda (2008)

Straka R.: History of the Slovak sugar industry after year 1938

The development of the sugar industry in Slovakia after year 1938 until 1948 was influenced by military events. After year 1948 followed the road of sugar production that was supposed to ensure self-sufficiency of Slovakia, reliant on the refilling from the Czech sugar factories. The construction of new sugar industry capacities and reconstruction of the original capacities was aiming towards this goal. The production overstepping 230 thousand tons was managed to get secured only after year 2000. The significant changes after year 1989 meant a necessity to match mainly the ownership changes and adaptation on the market environment, for the Slovak sugar industry. This status has changed mainly after year 2006 when the owner of the sugar factory Dunajská Streda, with a 36 % share on the market, decided to stop the sugar production. The balance of the sugar consumption will have to be solved in a foreseeable time by means of import.

Key words: sugar production, sugar beet, capital construction, concentration, Slovakia, sugar factory, investments, restructuring, market environment.

Kontaktná adresa – Contact address:

Ing. Robert Straka, Slovenský cukrovarnícky spolok, Záhradnícka 21, 811 07 Bratislava, Slovensko, e-mail: straka@scs-sugar.sk